

Kazinczy Ferenc kiadatlan levelei egy felső-
magyarországi táblabírához.

A felvidéki Kandó-család levelesládájából három kiadatlan Kazinczy-levél került a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárába. A levelek címzettje *szemerei Szemere Albert*. Kazinczy leveleinek akadémiai kiadásában csupán egyetlen levél ismeretes tőle (1809. június 14) — ez is a jegyzetanyagban van közölve, — Kazinczytól hozzá egy sem. Kiletéről és életkörülményeiről csak néhány elszórt feljegyzést olvashatni. Azokat az adatokat, amelyekből sikerült róla valamelyes képet alkotni, *Kazinczy leveleinek* reá vonatkozó megjegyzéseiből, *Kazinczy Magyar Pantheon* című munkájából, a magyar család-történet két standard művéből (*Kempelen Béla, Magyar nemes családok*. — *Nagy Iván, Magyarország családai*) és abból a két halotti beszédből merítettük, amelyek Szemere Albert halálakor a tolcsvai református templomban elhangzó-
tak és nyomtatásban is megjelentek.¹

•

Szemerei Szemere Albert a legrégebb magyar nemesi családok egyikéből származott. Hagyományuk a honfoglaló Huba vezérig vezeti vissza a familia eredetét. Innen: *Szemere de genere Huba*. Ugyanebből a családból való a politikus Szemere Bertalan és Pál, a költő, Szemere Albert nagybátyja Bertalannak, de közeli rokonságban volt Pállal is. 1760. január 31-én született Tolcsván, Zemplén megyében. „...származását vette Néhai Tek. Szemere György Úrtól, és Tek. Mezössy Éva Asszonytól.”² Sárospatakon iskolatársa volt Kazinczynak. Fiatal korukban minden bizonnyal jó barátságban voltak, de barátságuk később megszakadt. Érdeklődött a tudomány és irodalom iránt is. Majoros András a halotti beszédek magasztaló, ünnepi hangján írja róla: „...nemesi méltóságát még inkább nevelte azzal, hogy elméjét a’ tudományok által jelesen kipalléroztta, jó szívének, igazság szeretetének a’ maga hasznát is feláldozta, hazájának, vallásának virágzását szívből óhajtottta, tehetsége szerént előmozdította...”³ A magyar nyelv és irodalom iránti érdeklődése kitűnik az itt közölt késői levelekből is, bár ugyanezekből nyilvánvaló az is, hogy érdeklődése nem tartott lépést a korrallal. Kazinczy meg is rója ezért. De Kazinczy az,

¹ Halotti predikáció az élet betségéről ’s annak helyes használatáról, melyet néhai tekintetes *szemerei Szemere Albert* Úrnak végső tisztelete megadásakor a’ Tóltsvai Ref. Templomban Augustus 22-dik napján 1824-ben elmondott *Somosi István*, Tóltsvai Ref. Predikátor. — Halotti beszéd az igaz nemes-ségről, melyet Néhai Tek. Nemzetes és Vitézlett *Szemerei Szemere Albert* Úrnak, míg élt több Tek. Ns. Vármegyék fő Táblabírájának hideg tetemei felett a’ Tóltsvai Ref. Templomban Augustus 22-dikén 1824. esztendőben elmondott *Majoros András*, a’ Tisztességes Tudományok Professora. — Sárospatakon, 1825. 63 lap. — (A halál napjáról egyik emlékbeszéd sem ad felvilágosítást.)

² Somosi: I. h. 26. l.

³ I. h. 48. l.

aki (II. levél) írásra is ösztönzi: „Csak versbe kellene önteni az efféléket, melyek nálad úgy lobognak, mint a' nyári estvéken az ég' tüzei, 's kélsen állana a' Magyar Martialis.“ Szemere Albert meg is fogadta Kazinczy tanácsát. A következő évből verse marad fenn: *Az 1808. csendesnek dicséért országgyűlés* címmel.⁴ Fiatalkori barátságuk azonban inkább politikai felfogásuk rokonságára mehetett vissza és éppen politikai eltávolodásuk miatt szakadhatott meg férfikorukban. A választékos, művelt Kazinczy nem tudta már méltányolni a műveltségben megakadt, s politikai megnyilatkozásaiban mértéket nem ismerő, kurucosan szokimondó táblalabírárt.

Szemere Albert a 18. század végi és 19. század eleji jellegzetes, felvilágosodott megyei úr volt, aki Habsburg-ellenes magatartásában szívesen kacérkodott a francia forradalom és a szabadkőművesség eszméivel is. Minden bizonnyal jól ismerte Kazinczynak Martinovicsékhoz fűződő kapcsolatait is. Erre vall Kazinczynak 1794-ben anyjához írott egyik levele. Midőn az összeesküvés leplezésekor Regmecen, édesanyja házánál elfogják és Budára viszik, az útbaeső Liszkáról ezt írja haza: „Édes Asszonyám! Szemere (Albert) Úr azt a' barátságot teszi, hogy maga megyen Regmcczre 's elbeszéli mindent.“⁵ Ha az itt közölt (I.) levél tartalmát összevetjük Kazinczynak kiszabadulás utáni magatartásával, nyilvánvalóvá lesz előttünk, hogy Szemere Albert Kazinczy irodalmáros érdeklődésén túl, politikailag is rokonszenvezett a francia forradalommal.

Fogságából való kiszabadulása után Kazinczy minden viselkedésében, de elsősorban politikai véleménynyilvánításban óvatossá válik. Kényes és különösen óvatosságra intő problémája volt Napoleon személye. A legnagyobbakkal egy rangon tiszteli. — „...mindent szabad genievel“ — vallotta s Napoleonnal kapcsolatban átvitte ezt a tételt a politikára is. A francia forradalom túlzásai ellen gyakran tesz megjegyzést, de ha Napoleon személye kapcsolódik hozzá, azonnal megváltozik véleménye. A sajtószabadság buzgó barátja még a sajtó korlátozásait is helyesli, ha Napoleontól származik a rendelet. De, aki a Martinovics-összeesküvést követő hosszú várfogságok kínos éveit átélte, jobbnak tartotta Napoleonnól nem beszélni. El is került lehetőleg; csak legjobb barátainak írt róla, olyanoknak, akikben nyugodtan megbízhatott. A jó barátok közül Dessewffy József az egyetlen, akinek gyakran és teljes nyíltsággal szól róla. Ez a levélváltás annál érdekesebb, mert a konzervatív Dessewffy nem volt Napoleon-párti.

A fent említett levél a költőiségnek olyan nyíltságával vall színt Napoleon mellett, hogy az, akihez szólt, éppoly lelkes híve lehetett, mint az, aki ezt a levelet írta. Ez a két ember valamikor bizonyára fiatalos lelkesedéssel beszélgethetett arról a gondolatról, amely a 18. század végén megújulásra váró magyar írók legtöbbszörében egybekapcsoló kovász volt a megbénító császári erővel szemben, a francia forradalomról. Pedig abban az időben, midőn ez és a másik két itt közölt levél íródott, korántsem volt kettejük között meleg jó viszony. Kazinczy számára most már minden az *irodalmi gondolatban* összpontosult, s Szemere Albert — aki a megyei életben még mindég a forradalmár,

⁴ Közli: Paszlavszky Sándor (*Az 1808. csendesnek dicséért országgyűlés*. Írta Szemere Albert Tolcsván, 1808. nov. 25-én). Hazánk (Abafi), VII. k. 159—160. l.

⁵ Kazinczy levelei (Váczy kiadás). II. k. 395. l.

kuruc-magyar — nem maradhatott előtte rokonszenves. Megyei szerepléséről Kazinczy több barátjához írott levelében nyilatkozik lenézéssel. Nem tetszik neki meggondolatlan nyíltsága sem. Ő, aki éppen Szemeréhez írott levelében is magasztalja Napoleont, kikel volt iskolatársa ellen, aki ezt nyíltan, beszédben is vallja: „Szemere Albert egy studiózott nyomorult peczkes és esztelen oratiót monda. *Rendkívül való embernek* nevezte Napoleont *par excellence*, azaz így: *az a rendkívüli*...⁶ Máskor már ilyen szavakat is hallat: „Szemere Albert ... a’ leghomályosabb, legortodoxusabb, legfuriosusabb fej...“⁷ Lesujtó megjegyzéseinek gyökerére egy másik Kazinczy-levelében kapunk felvilágosítást, amelyben arról számol be, hogy Szemere Albert az Újhelyen tartott partikuláris gyűlésen, ahol a só árának felemelését hozták nyilvánosságra, támadó beszédet mondott a császár ellen és nem volt tekintettel arra, hogy ez a fejedelem volt az, aki alatt „nyerte meg a’ Nemzet a’ Magyar Nyelvnek köz dolgaink folytatására fordítása által a’ maga legszebb dicsőségét és jusát; ’s ez állított a’ Bécsi Universitásban Magyar Nyelv Professorát; ’s a Korona Örökösét magyarul első példával ez tanúlatja“.⁸ Kell-e ennél jellemzőbb példa a literátor Kazinczy magatartására? A magyar nyelv és magyar ügy szentséges tisztelőtében, minden viselkedésben mértéket tartó rajongás ez, mely gyűlöletet is ki tud váltani azzal szemben, akinek nincs kellő érzéke erre a becsületes önmérséklésre.

Az itt közölt levelek előzékeny hangja már korántsem a mély barátság szelleméből fakad, csupán a korabeli levelezés udvariassági szabályait követi.

I.

Tisztelt kedves barátom ’s atyámfia!

Az öcsémé a’ Szakács, a’ kiről szót tészek, ’s az is már másová bé van szegődve. Ezt tudván, ’s értvén a’ Hajdútól, hogy egvedül azért küldetik hozzá, jónak láttam őtet a’ levéllel egygyütt vissza fordítani. — Én semmi esetben nem vettem volna cselédcsalásnak lépésedet, noha örvendek, hogy a’ lépést úgy látom téve, a’ mint azt tenni illik. A’ ki olly igaz értelemben paterfamilias mint én és a’ feleségem, az mindég kap cselédet. Ezt annál kevésbé mondok, mivel igaz, hogy én és a’ feleségem a’ cselédséggel (Római értelemben vévén a’ *familiát*) felette szelíden bánunk, a’ jót szeretjük, a’ rosszat meg nem szenvedjük, jól tartjuk és fizetjük bérét szentül az utolsó fillérig.

Édes barátom! bár melly hízkelkedő nékem a’ Phaedrusból előhozott rend, hidd el, hogy barátságod azt reám igen helyén kívül alkalmaztatja. A’ gazdaság’ gondolj felette jól illenek a’ legnagyobb emberhez is. Nem szóllok Cincinátusról, Cúriusról etc. azok, azt mondhatnád, igen távol időkből előhozott példák. Nézzd a’ Haza’ nagy emberét, az ααα αααααααα (férfiak királyát) *Vayt*, ’s lásdd, ha illetlennek tartja e’ ő is, a’ ház gondjait folytatni. Voltaire felől mondják, hogy elhúle rajta a világ, midőn ő a’ kis Fernéybe vévén magát, azt kevés idő alatt a’ legnagyobb virágzásba hozta, Washington pedig 7000. holdföldet szántatott minden esztendőben. Illy nagy példák mellé teheted a’ nagy Lónyait is. Ha majd dicső pályájába belé fárad, ’s megszűnik lenni Atyja a’

⁶ I. h. VI. k. 297. 1.

⁷ I. h. V. k. 92. 1.

⁸ I. h. IV. k. 291. 1.

Házának, a' maga házának lesz atyjává. Most hadd költse gazdag jövedelmét a' Patres Conscriptik között, mint igaz fényű csillagzat.

Nem hiszem a' megölés felől való hírt, 's az a tett olly irtóztató, hogy azt nem örömet hallom még a' leggonoszabbak felől is. De miolta tőled hallám azon törön magamat, hogy micsoda trópusi lacutió volna az, a' midőn *meglettnék* mondjuk, a' mi *óhajtatik*.

Elfelejték valamit beszélni, a' mit nagy gyönyörűséggel hallottam, mind azért mert a' tett *igen szép*, — mind mivel az igen szép tett *igen szépen is van téve*. A' Prussziai Király Herczeg Hatzfeldet hagyá Berlinben, mikor az ellenségi birtokká leve, hogy ott az ő képét viselné. Ez, hogy ott maradhasson mint *tiszti személy*, hűséget ígére Napoleonnak. Azonban arra tántorodott, hogy Királyának titkon holmi tudósításokat, intéseket küldözgessen; melyek indítója, a' hűség, szép ugyan: de a' Népek' törvénye előtt vétkes, sőt az a' Morál előtt is, mert hittel játszani nem szabad, 's *két képet viselni* ocsmány dolog. Levele elfogattatott. A' cselekedet hírűl leve a' publicumnak 's kiki látta, hogy Hatzfeld felett halál lebeg. Viselős leánya Hatzfeldnek Napóleonhoz fut. Bébocsátatik. Kandalló mellett állott. Az Asszony térdre akara bukni Napóleon előtt, ez ölbe kapta 's nem engedte neki ezt az alázatást. Parancsol, hogy adja-elő miért jó. Ez elmondja. Napóleon kezébe adja az elfogott levelet 's kérdi, ha ismeri é az írást. — „Ah, a' szerencsétlen Atyámé!“ — Asszui, ugymonda N. míg a' levél existál, addig az Atyádnak nincs szabadulása. Az Assz. ismét esedezik. N. még egyszer elmondja a' szót, 's újra int a' szemével. Az Asszony mozdulást tesz a' tűz felé. De Napóleonra pillant, ha szabad é? N. elfordúl, 's megég a' levél. Akkor N. hozzá jó 's örülve mondja ezt: A présent il est sauvé. (Ecco nunc est salvatus.) Ezzel a' francia Atticismussal még a' *köszönetet* is elhárította magától.

Az izgalom igen szép virtusa az emberi szónak, 's valljuk meg, N. becsülhette Hatzfeldben azt a' botlást, melly azt mutatja, hogy az ő jobbágy hűsége balan(sír)ozta a' becsület' szava' kívánságát. En erről a' tettről inkább ítélnék mint hét milliő ember a' hazámban, mert magam is ezen sorson forogtam. Fejedelmünknek egy egy legszebb cselekedetei közzé tartozik, hogy nemes-szívű vala Gen. Vayval ismét hordatni a' fejér mentét.

De a' Hajdú nem akar várakozni, 's látom setétedik. Ajánlom magamat barátságodba 's maradok hív tisztelettel

Széphalom, 22 Xbr.

1807.

tisztelő barátod

Kazinczy Ferencz.

II.

Széphalom, 31. Xbr. 1807.

Édes barátom,

Leveledet a' tudva lévő Zsidó csak úgy adta kezemhez, ha néki róla recepissét adok. Minthogy úgy kívánta, adtam.

Bár melly nagy légyen is a' hyperbóle a' Saul történetének az én minapi levelemre tett alkalmaztatásában, örömmel vallo, hogy az egy felette szerencsés gondolat. Voltairenek csudált epigrammái mind ilyenekből állanak. Csak

versbe kellene önteni az efféléket, melyek nálad úgy lobognak, mint a' nyári estvéken az ég' tüzei, 's késsen állana a' Magyar Martiális.

Egyéb eránt én örvendek ugyan, midőn magamat elmés és szeretetre különben is méltó emberek által szerettetni látom, 's tudom, hogy a' barátság gyakorta szól oly formán mint a' hízelkedés: de annyira távol vagyok attól, hogy az afféléket pengő pénz gyanánt vegyem, hogy inkább azt mondhatom-el, hogy egy egy kínosabb nemét a' halálnak nem ismérék, mint a' tömjén' füstí által való fúlasztást. —

Ut matrona meretrici dispar erit, atque
Discolor, infido scurrao distabit amicus.

A' *tette* azt a jegyzést teszem, hogy eddig ugyan a' *tettek* csak rossz értelme volt a' pinguis populusnál, és annál sok ideig ezután is csak rossz lézen: de a' kik a' dcák és német literatúrával ismeretesek, a' hang' hallására megemlékeznek a' *facinus* és *That*-ra. Ennek jó oka van. Hogyan mondom-ki hát különben a' pulchrum facinust? *Cselekedetnek* e? — Hosszasan meglehetne mutatnom példákat által, hogy ezt úgy nem *kell*. Osztán ide is illik a' mit Horátz mond az erdő lehulló 's ismét új meg' új leveleikről. —

2.) Az említett szállásnak nem tudok más nevet adni, hanem ezt: *Ilypallage*. Ambár az illy *substitutióra* nem tudnék példát előhozni Római Classicusból, de annyi csak ugyan igaz, hogy az *substitutió*. És úgy hadd legyen *Ilypallage*.

3.) A' ki illy későn fog a' sertés neveléshez, jól teszi, ha azoknak tanácsával él, a' kik régen fogtak hozzá, mert foghattak. Olsvári nekem hasznomra volt ott, 's nem átalom megvallani, hogy hasznomra volt.

4.) Egy bizonyos cikkelyére levelednek, édes barátom csak azt jegyzem meg, hogy ha abban a' bizonyos dologban gyengeségem volt vagy van, azt a' gyengeséget az is ingerlette a' mit leveledem olvasok — az, hogy midőn szívem tisztának kiált, látom, hogy még a' jők által is vádoltatom. 's vagy a hátamra kell ragasztanom árkusokra írandó apologiámat, vagy azt kell látnom, hogy kárhoztatnak, még pedig kihallgatatlanul. Ennek természetes következése az, hogy a' vádoltatás' kárhoztatás' okát úgy nézzem, mint a' melyre megrendülhetek. Mikor az ember valakit kárhoztat, jól teszi, ha előbb magát a' vétek eránt megvilágosítatja; vagy ha azt nem teheti vagy tenni nem akarja, sorban előszámlálja magának mind azon eseteket, a' melyek lehetségesek. Péld. ok. ha a' cselekedet ostoba gögből, kevelységéből, neveléses familiai Dölyfből esik — úgy igen is rút. Ha valaki érte bosszút áll — úgy igen is keresztynséggel, moralitással ellenkező istentelenség, gonoszság — ha csak onnan ered, mert praejudiciummokkal megvívni nincs elég erőnk, úgy nem egyéb mint gyengeség — ha csak szelid módokkal, ha csak szeretettel teljes és csendes capacitatio által igyekeztünk megfordítani, de nem csak erőszakkal nem ellenkeztünk, sőt érezvén, hogy kiki szabadon alkotja a' maga szerencsénjét, szabadjában hagytuk annak a' kit illet, a' dolgot, azolta pedig nem csak szerencsétlenné nem igyekeztünk tenni azt, a' kik által magunkat kínosan illetve gondoljuk, hanem peroráltunk is mellettek 's másokat a' perfecta obligatiók teljesítésére buzdígtattuk, úgy már heroismus is. Ezeket és még több illyeket fel kellene tenni édes barátom, a' kárhoztatás előtt mindenről, a' kit néha nem

ismertünk éppen érdemetlennek becsülésünkre, 's sokkal közelebb járnánk az igazsághoz mint midőn valakit szeretetlenül kárhoztatunk. 'S kérdés hogy a' mit francziásan a' praejudiciumok' respectálásának nevezünk, néha nem az okosság sugallásainak követése e? Nékem nem volna nehéz ezt a jelenvaló dologban is megmutatni. Osztan a' más félen is illyes mustrát kellene tartani per omnes casus posibles, 's mindenik mellé tenni: ha pedig ez ezt is tette, már úgy magának köszönje baját 's elégedjen meg vele hogy nem csak bántatik, hanem etc. etc.

Ezek hosszú magyarázatokat kívánnak, arra pedig itt sem hely sem idő. — —

A' mint veszem észre, Te a Hazai Tudositások czimje alatt kiadott újság-leveleket nem ismered, hogy Szemere Pál barátunknak nyomtatott írását úgy közöld velem 's ő úgy közli veled, mint újságot. Barátom, én ha lopnám is reá a' 13 fto, mert esztendeig annyiba kerül hordatása, ez újság nélkül el nem lennék. Sokat nem tudsz, a' mi a' Haza dolgaiban 's literaturájában történik 's lelked sok gyúlasztás 's táplálat nélkül marad. — Én Szemerének ezen írására nyomtatva 's épen ezen Ujság levelek által feleltem. Ohajtom hogy azt is lásd. Palitok fénye lesz literaturánknak, csak Sógora tanácsát ne kövesse. Meglehet, hogy a' Prókátorság mindnek felett pedig a' minden egyéb falatoknál zsírosabb falat, a' Vármegyei szolgálat; amelly azokat is, a' kik jók, impostorságra tudja tántorítani, többet hoz-be a' konyhára; látjuk az Országban mindenfelé, hogy mint gazdagodnak azok, a' kik azt viselik. De a' poéta

vivit siliquis et pane secundo,

's nem gondol a' gazdagodással, hanem csak azzal, hogy a' jóknak emlékezetekben élhessen.

Hogy Ragályi Szemere Pálnak ezt a' munkáját gúnyolhatta, meg nem foghatom. Nem vártam azt. Azonban az emberi szívnek sok gyengéji vannak. Mind Szemere Pál mind Ragályi Tamás igen érdemes ifjak. Őket Scu calidus sanguis seu rerum iustitia versat, hadd veszekedjenek. Ha praedestinálva vannak, jók lenni, idővel egy célra jutnak. Jó hogy ezt tudom. Palinknak magam fogok irni eránta. Kérni fogom, hogy siketüljön-meg a' gáncs eránt, 's az neki csak ingerlés gyanánt szolgáljon a' nagyobbakra. Ez az egyenetlenség, ez a' vetélkedés még hasznára lehet Literaturánknak.

A' Kovács Józsefhez írt versben sok jót találtam, és sok hibást. Pali nagy kedvellője a' Német Poézisnek. Azt fogom neki tanácsolni, hogy ha valamely munkájáról ítélni akar, fordítsa azt németre, 's olvassa-meg figyelmesen. Akkor mingyárt rá ismér, mi kíván törlést.

Éjfél van. Feleségem a' kis lánykájával, a' ki már ma 27 napos, és a' ki anyja emlőjén olly kövér fog, a' mint látszik, lenni, mint a' nénje volt, 's a' sógor asszonyom a' szomszéd szobában alusznak. Én is ágyba vetem magam. — Adjon boldog új esztendő't Néked is az Isten. Élj szerencsésen!

tisztelő barátod:
Kazinczy Ferencz.

III.

Tekintetes

Szemerei Szemere Albert Úrnak,
T. Zemplény Vgye TörvényBírá-
jának etc. etc. etc.

Toicsva.

Második levelemre nem kaptam választ. Pedig vártam, legalább a' leg-hosszabb &-ra nézve. Fáj nekem általad úgy félre-értetni, 's gyanújában lenni az olly tetemes botlásnak. Itéld meg magad hideg vérrel és el nem fogott lélekkel, mint *kell* nekem *azt* nézmem, a' ki az illy félre-értéseknek oka. Azonban még is azt vallom, hogy ha legkisebb mértékben is bántom azt, vétkees vagyok 's méltán lakolok. — Cserépy Károly Úr nálam vala 21. Jan. Sokat beszéllék a' Diaetáról, és az általunk kettőnk által értett Hypallages Úrról. Azt mondja, hogy nem igazak, a' miket beszélltek róla. Periculosum est credere et non credere. etc. Rhédey Lajos Szent Leopoldnak Vitéze, Drevenák Úr Udvconsiliárius, még pedig taxa nélkül. Cserei Kamarás. — Gr. Teleki Sámuel nagy Keresztes Vay e, vagy Bay, vagy Fáy Barnabás, mert három Újság hármok között botong, Kis-Keresztes. Ismered gondolkozásomat: Az efféléken sem nagyon kapni nem kell, sem kevesebbnek nem tartani, mint az Adó kegyelme és a' köz opinio érdemlik. A' jót rosszá, a' rosszat jóvá nem teszik, 's jókon szépek. Adieu.

30. Jan. 1808.

3a Febr.

Ma veszem Szemere Pálnak levelét. Jön. Ragályi Tamással Balajtra, Szántóra, Toicsvára igyekszik, 's nálatok lesz Susána napja táján, azt írja. Ha elérkezik, ne vondd el, kérlek, hadd lássam minél előbb. Addig pedig pirongassd-meg a' *Tekintetes Úr* titulusért. Minek az? kivált barátok között, pedig ő és én azok vagyunk és leszünk.

Gróf Desőffy Józsefnek a' ma érkezett Hazai Tudositásokban egy szép verse áll az új Császárnéről. Francia lélek van a' versben, — epigram-máskodik.

Bajuszos Magyarok! *Szép 's jó Királynéhoz*

Kik a *mult időből* már régen szoktatok,
etc. etc.

Bizonyosan nem fog tapodni reátok,

Az a' szép láb nem ny o m; az a' szép kéz e m e l.

A' szabad emberek' szíves tisztelete

Száz hízkeledésnél, érzi, hogy többet ér,

Férfjének a' Magyar legkedvesbb Nemzete —

Az is, ki ezt írta, sem nem vár sem nem kér.

Ha hordatod a' Hazai Tudositásokat, nem szükség kiírnom verseit: ha nem hordatod, méltán büntetlek azzal, hogy ki nem írom.

Az utolsó verset hány ember mondhatja-el vallyon magára? Desőffi rendszeren nézhet a' Rhédey Lajos felpántlikázott mellyére, 's kérdés, mellyik szebb, és mellyikben van több kevélység? Azonban Desőffy Desőffy maradhatna, ha pántlikás mellye volna is.

Tolnai Gábor.

A Dorottya népiessége.

Csokonai komikus eposzának forrásaival és mintáival sok kiváló értekezés foglalkozott. Versényinek sikerült pontosan kimutatni Pope Elrablott hajfürtjének *Dorottya*ra gyakorolt hatását (Ik. 1898.), újabban pedig Binder Jenő foglalkozott Croce és Csokonai néhány versének kapcsolatával (E. Phil. K. 1925). Ugyanitt Binder megcáfolja Susmel állítását (Corvina VI.), mely szerint a *Dorottya* alap gondolata az olasz Sacchetti művében keresendő.

Az idegen hatások mellett még mindig maradnak a Dorottyanak olyan eredeti magyar szépségei, melyek mélyen gyökereznek a nemzeti szellemben. Ezeket, s így elsősorban Dorottya alakját, idegen hatással nem magyarázhatják. Dorottyt eredeti alaknak s Csokonai egyetlen tökéletesen jellemzett személyének tarthatjuk. Joggal mondja róla Salamon Ferenc: „oly maradandó típus irodalmunkban, mint Tartuffe, Dandin, a fősvény stb. a franciáknál“. (Irod. Tanulm. I. 322. l.) A hasonlat szerencsés. Molière alakjai nem egyebek, mint a fabliauk művészi tökéletességre emelt figurái, s mélyen a francia népi humorban gyökereznek. Csokonai alkotóerejének csorbítása nélkül Dorottyanak is megkereshetjük rokonait a magyar irodalomban.

A farsangban férjhez nem ment leány alakja először Gyöngyösi *Igaz barátság*nak és *színes szeretetnek tükörében* fordul elő. A színdarabban minden motiválás nélkül jelenik meg Electra, hogy panaszait előadja; majd ismét eltűnik. Azután a *Kocsonya Mihály házassága* címen ismert pálos vígjátékban találkozunk egy öreg leánnyal, kitől az előbbihez hasonló szavakat hallunk. Megszaporodnak a vénleány panaszát előadó versek a XVIII. századi daloskönyvekben, s végül találunk ilyeneket a népköltési gyűjteményekben is. A leányok, akiket ezek a versek megrajzolnak, testben és lélekben oly hasonlóságot mutatnak egymással és Dorottyával, hogy összefüggésük beható vizsgálatot érdemel.

1. A panaszkodó vénleány rendesen öreg és visszataszító figura. Az egyik elmondja, hogy harminchárom pártát viselt már el, nincs reménye a férjhezmenére. (Vásárhelyi daloskönyv 74. l.) Ime Kocsonyáné leánykori panasza:

Eltem holtig szomorú,
Fejemen a koszorú,
Szár az, mint a vén korú,
Hasam, s faram domború.

(Act. III. sc. 5.)

Egy másik vénleányt így becéz az édesanyja:

Esztendeje hatvankettő,
Foga sínes több, csak vagy kettő,
Kicsike még, hadd nőjjön még,
Száz esztendő, nem vén a még.

(M. Népk. Gyűjt. II. 219. l., 5. d. V. ö. még
Erdélyi: Népd. I. 295. d., Vadrózsák I. 324. d.)

Dorottya:

Mert úgy is már akkor viselt agg-koszorút,
Hogy a burkus kezdte a másik háborút.
Még sem oldhatta meg annyi sok esztendő,
Bár már hatvanötöd fűre lesz menendő.

Majd később:

A vénség kitördelte kettőn kívül a fogait.

Csokonai hősnőjét kora, viselete (koszorú,) testalkata, fogainak száma, mind hasonlónak tesz a többi kigúnyolt vénleányhoz.

2. Igen nagy szerepe van a vénleányok életében a pártaviselésnek, Erről a külső jelről ismerhető fel leányvöltük, e miatt gúnyolják őket leggyakrabban. Nem csoda hát, ha a panaszdalok között egyet sem találunk, mely ne szidná a pártát. Ezt a tiltakozást a pártaviselés ellen a szerzők a leány szájába adják. Gyakran túlmennek a jóízlés határán s eléggé durva komikummal mulattatják közönségüket. A vénleány képes beszédet használni, párt- és főkötviseletről beszél, mikor férjhezmenési vágyát restelli nyiltan kimondani. Electra így szól:

Vellem nagy jót tennie, ki engem kivene
Pártám Gyűlölségébül.

Majd:

Únt pártám szennyébül, mint bűnöm terhébül
Adna Isten kikelészt.

(Igaz Barátságának stb. Actus III. Scena V.)

Másik leány:

Ha tisztességemet nem félténém:
Az pártámat mindjárt tűzbe vetném,
Az fejkötőt fejembe kötném.

(Régi magy. vit. én. II. 175.; v. ö. még: Komáromi énekeskönyv III. d. E. Phil. K. 1899, Vásárhelyi daloskönyv XXXVII. 47. l., Erdélyi: Népd. I. 295. dal, Vadr. I. 247., 324., 360. sz. dalok.)

A vénleány Istenhez könyörög, hogy pártájának fogságából megszabaduljon. Mindegyikük el akarja pusztítani ezt az átkos viseletet, egyik tűzretenné, másik vízbedobná. Valamennyien főkötvő után vágnak.

A pártagyűlölet Dorottyának és leánytársainak is sokszor hangoztatott érzése. A végső megoldást a költő egyrészt házassággal, másrészt a pártakérdés elintézésével találja meg. Csokonai a vénleánydalokhoz hasonlóan két oldalról is megvilágítja ezt a nehéz kérdést. Egyrészt mint szemlélő gúnyolódik a vénleány viseletén, másrészt Dorottyát beszélgeti, s elmondhatja vele ebből származó keserveit. Egy helyen megjegyzi hősnőjéről: „méltó, hogy reá örök pártá asszon“, máshol csapatáról, mint „pártára únt had“-ról beszél, hiszen „a leány életnek legnagyobb unalmat a párták tétetnek“ — állapítja meg Venus is. Dorottyának pedig egyik aggodalma: „hogyan megyek pártába' a szentek Paradicsomába?“

3. A pártá azonban csak külső jele annak, hogy a leány nem kapott férjet. Így a pártá elleni elkecsereedés nemsokára komolyabbra fordul, s a vénleány arról panaszkodik, miért nem mehet férjhez. Az öreg leány férjhezmenési vágya nagy komikumot rejt magában, s így ez a központi része minden farsangi gúnyversnek. Ez a vágy néha egészen leplezetlen formában nyilvánul meg. A XVIII. század diákverselői gyakran szabadjára eresztett képzelettel festik a férfit kívánó leány érzésvilágát. Ha egy pillantást vetünk ezeknek a verseknek nyelvére, könnyen megbecsátjuk Csokonai ízléstelennek vélt kifejezéseit. A vén-

leány panaszkodásának gyakran csaknem azonos a menete; vizsgálódásunkban ezt fogjuk követni, annál is inkább, mert ez Dorottya monológjának felépítésével is megegyezik.

A vénleány gyakran Istentől kér segítséget, vagy hozzáfordul szemrehányó panaszával. Ilyen könyörgést találunk Gyöngyösinél:

Száunny Isten, ne hadgy ell, engemet is úgy ell,
Szány, pártámbul szabadécs.
Szány sok kérésemre s esedezésemre,
Szány kedves napot fordécs,
Szány egy jó legénnyel s kívántam személlyel,
Szány, engemet boldogécs. (i. h.)

A másik leány kérését inkább szemrehányásnak mondhatnók:

Örök Isten, hát én hová légyek?
Talán nem akarod, hogy örüljek,
Ez világban hogy én vígan éljek?
Vagy férfival én együtt fekögyek?

(Régi magy. vit. én. II. 173.; v. ö. még: Kom. én. i. h. és Vadr. I. 324. dal.)

Dorottya így sóhajt fel:

Egek! már én tehát csak azért születtem,
Hogy férfi soha se feködjék mellettem?

Ezután felveti a vénleány a kérdést, miért éppen ő maradt pártában. Minden farsangot nagy reménnyel kezdett, bárkihez elment volna feleségül, s mégsem kérte meg senki. Öregsége ellenére bízik abban, hogy még nem késő. Különösen azt hangsúlyozza, hogy kérőjének minden hibáját elnézné, szépséget, gazdagságot nem kíván tőle, csak egyszer főköttöt s kontyot hordhasson. Az egyik így jelenti igénytelenségét:

De ha engem valaki megkérne —
Annak bátor csak félszeme lenne,
Az lába is bátor csak bankós lenne:
Csakhogy az én szükségemről tenne!

(Régi magy. vit. II. 174.; v. ö. Vás. dalosk. 76. 1.)

A továbbiakban előadja, hogy a szegény legényt is megbecsülné, s ha kérnők, mindjárt igent mondaná. Az említett pálos vígjáték hősnője akármely rozedás vénhez is feleségül menne. Egy másik leány azon búsul, hiába kellett magát vásárban, piacon, sohasem lesz menyasszony. (Érd. Népd. I. 295. d.) A negyedikről azt állították, volt idő, mikor nem akart férjhezmenni. Kalodába tegyék nyakát, ha ez igaz, így tiltakozik a rágalom ellen. (Vit. én. i. h.) Egy népdalban egy leány Istenhez könyörög, rendeljen neki egy legényt, „ha nem ifjat, bár csak fél-vént“. (Vadr. I. 324.)

Dorottya sem kíván kérőjétől pénzt, ész, vagy szépséget, csak férfi legyen. Keserűségének főoka: hiába tett meg mindent minden farsangon, senkinek sem kellett. Végrendeletében pedig bolondnak nevezi azt a leányt, aki kérőjét ki-kosarazza.

A vénleány, hogy a férfiakat felbátorítsa, füt-fát ígér nekik. A férj losz az úr a háznál, s minden munkát az asszony fog végezni.

Ilegény e világon boldogabb nem lenne,
Mint ki párta helyett főköttöt rám tenne.

Majd:

A tenyeremen hordoznám stb.

(Erd. Népd. I. 295.)

Dorottya:

Boldogabb férfiú nem lett volna mint ő:
Urrá tette volna ötet egy főkötő.
Hordtam volna mindég saját tenyeremen stb.

Elérzékenyülés következik. A vénleánynak halálfélelme támad. Nem elég, hogy a földön egyedül kellett élnie, a koporsóban és a túlvilágon sem lesz társa.

Jaj egyedül haláltul is bizony nagyon félek.
Mint gerlicze, társa nélkül, magánosan élek!

(Kom. én. i. h., v. ö. Vás. dalk. i. h.)

Emlékszünk még Dorottya keservére: pártában kell még a paradicsomba is belépnie. Sírjában pedig férfi mellett akar nyugodni, ha már az élet nem adott neki társat.

Ezután dac, harag ébred a leány lelkében. Elhatározza, hogyha nem akad legény, aki megkérje, maga fog férjet keresni. Egyik meg sem elégszik egy legénnyel:

Ambár nékem urra engednének:
Hogy fársángban legént kéretnének;
Bizony hármat mindjárt megkéretnék —

(Vit. én. i. h.)

Másik leány száz legényt is megkéretné, valamelyik talán elvenné. (Erd. III. 189. dal; v. ö. még: Vás. dalk. i. h.; Vadr. I. 247., 360. dalok.) Gúnydalban is kifigurázzák a leányt, aki maga jár legény után. (M. Népk. Gy. 217. l.)

Csokonai így beszélteti Venust:

Béhozom szokásba, (sok már csinálja is)
Hogy legényt megkérni merjen a dáma is.

Nem áll messze ettől Dorottya elhatározása sem: erővel is ifjat keríteni kézre.

Az elkeseredett vénleány a pártával együtt a szüzességet sem sokra becsüli. Egyiknek ajánlják, hogy legyen apáca, de ő százszor inkább választaná a férjhezmenést. (Erd. Népd. I. 205.) A másik sem tartja nagy értéknek a szüzességet:

Azt mondják, a szüzesség kincs,
Hogy annál drágább semmi sincs,
Isten atta szüzessége!
Kinek leszek felesége?

(Vadr. I. 324. dal.)

Ez az erkölcsi felfogás párhuzamos azzal, melyet Dorottya végrendeletében találunk. Ott a vénleány bolondnak nevezi azt, ki a szüzességet többre becsüli a férjhezmenésnél, s jutalmazza azokat, kik „természeti tüzők miatt félre csapnak“.

4. A vénleány panasza mindig kapcsolatos a farsanggal. Gyakran esik arról szó, hogy a farsang rövid, vagy éppen elmúlóban van, s e miatt nincsen remény a férjhezmenésre. Electra (i. h.) azon szomorkodik, hogy már csak két

nap van hátra a farsangból, s íme, ő ismét pártában maradt. Kérve kéri Karnevált, ne búcsúzzék még, hozzon előbb eskető papot számára. Egy másik vénleány falba veri fejét bánatában, hogy ez a farsang is leányfővel hagyta (Vadr. I. 247. dal.) A harmadik így panaszkodik:

Farsáng után farsáng jó és repül,
Még es sor reám mind nem kerül.

(Vadr. I. 360. dal.)

Másik dalban a papot szidják a leányok, miért szabta rövidre a farsangot. (M. Népk. Gy. II. 127. l.)

A Dorottya indítéka a farsang rövid volta. Ez az indítéka többé-kevésbé valamennyi vénleányt gúnyoló versnek is.

A tárgyalt költemények közötti összefüggések azt mutatják, hogy Dorottya a XVIII. században többször kigúnyolt vénleány-típusnak egyik képviselője. Talán éppen azért áll ez az alak olyan magánosan a költeményben, s ezért homályosítja el a többit, mert élő figura, akit a költő átformált, de nem ő teremtett: készen találta kortársainak költészetében.

Ha a farsangi verseket és népszokásokat alaposabban megismerjük, talán még jobban ki fognak tűnni Csokonai eposzának kibontakozó népies sajátosságai.

Lengyel Dénes